

А.О.РУККАС *

**УКРАЇНСЬКІ ЕМІГРАНТИ В ПОЛЬСЬКИХ
ШКОЛАХ ПІДХОРУНЖИХ (1926–1939 рр.)**

Перебуваючи в еміграції, лідери Української Народної Республіки в міжвоєнний період за підтримки поляків провадили активну діяльність, спрямовану на визволення України. Важливе місце у цьому контексті відводилося підготовці офіцерських кадрів для майбутньої армії УНР, для чого до польських середніх військових навчальних закладів (шкіл підхорунжих) направлялись українські юнаки, котрі належали до унерівського табору еміграції. На основі раніше невідомих документів польської розвідки та військового міністерства еміграційного уряду УНР, що нині зберігаються у Центральному військовому архіві Республіки Польща, у статті висвітлено особливості пошуку та відбору кандидатів, механізм їх зарахування на навчання, з'ясовано кількість та імена українських курсантів.

Ключові слова: Армія УНР, уряд УНР в екзилі, офіцерська школа, польська армія.

Наприкінці листопада 1920 р., зазнавши поразки у війні з більшовиками, Армія Української Народної Республіки (УНР) під проводом свого верховного головнокомандувача головного отамана С.Петлюри перейшла на територію окупованої поляками Східної Галичини. На західному березі р. Збруч українських вояків роззброїли та відправили до спеціальних таборів для інтернованих, котрі розміщувалися здебільшого у західних районах Польщі. За «таборовими дротами» Армія УНР продовжила своє існування до літа 1924 р., коли її було офіційно демобілізовано, а особовий склад відправлено в безтермінову відпустку, що мала б тривати до початку нової війни за визволення України з-під влади Кремля. Опинившись на чужині, політичні та військові керівники УНР докладали чимало зусиль для пришвидшення цього вирішального моменту, до якого вони ретельно готувалися. Ця робота набула конкретних і практичних форм після того, як у Польщі до влади у травні 1926 р. прийшов маршал Ю.Пілсудський, головний натхненник польсько-українського військового союзу 1920 р. Саме за його підтримки у Варшаві почав функціонувати законспірований штаб міністра військових справ УНР, що став центром військової активності української еміграції. Одним із головних напрямів його діяльності була підготовка офіцерських кадрів, зокрема шляхом направлення українських юнаків до польських військових навчальних закладів.

Сьогодні взаємини української еміграції унерівського табору з владними структурами міжвоєнної Польщі є об'єктом наукового інтересу певного кола як вітчизняних¹,

* Руккас Андрій Олегович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії слов'ян Київського національного університету імені Тараса Шевченка

E-mail: rukao@volicable.com

¹ Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі і Румунії (1921–1924 рр.). – К.; Філадельфія, 1997; Сідак В.С., Вронська Т.В. Спецслужба держави без

так і польських істориків², однак військові аспекти проблеми вивчено ще явно недостатньо. Фактично єдиною монографічною розробкою на цю тему залишається невелика за обсягом праця, що вийшла друком 2000 р.³ Говорячи ж про перебування українців у стінах польських військових навчальних закладів, можемо вказати лише на дві статті власного авторства, які були, щоправда, присвячені вищим студіям⁴. Запропонований текст є продовженням раніше розпочатих досліджень, цього разу – у сфері середньої військової освіти. Джерельною базою стали документи розвідувального 2-го відділу польського генерального (головного) штабу («двуйка»), а також штабу міністра військових справ УНР в екзилі, які нині зберігаються у Центральному військовому архіві Республіки Польща. Переважна більшість матеріалів уперше вводиться до наукового обігу. Метою статті стало з'ясування особливостей пошуку й відбору кандидатів, механізму їх прийому до польських офіцерських шкіл, визначення кількісних та якісних показників, загальної ефективності такого способу підготовки командних кадрів для відродження Армії УНР.

Від 1922 р., після демобілізації та переходу збройних сил Польщі на штати й організаційну структуру мирного часу, система підготовки кадрових офіцерів виглядала наступним чином. Кожен, хто бажав ним стати, мав спочатку пройти обов'язковий річний курс у школі підхорунжих піхоти, який давав єдиний загальновійськовий початковий теоретичний і практичний вишкіл, а також право на подальший вступ до офіцерської школи певного роду військ⁵. Навчання в піхотній, кавалерійській, артилерійській та авіаційній офіцерських школах тривало два, в інженерній і флотській – три, у санітарній – п'ять років. У 1926 р. школу підхорунжих піхоти ліквідували як окремий заклад, перетворивши її на «шкільний курс підхорунжих» у рамках офіцерської піхотної школи. Його успішне проходження було необхідною передумовою для продовження навчання за фахом і здобуття офіцерських погонів. У 1928 р. всі офіцерські школи було перейменовано на школи підхорунжих відповідних

території: люди, події, факти. – К., 2003; *Комар В.* Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). – Івано-Франківськ, 2011; *Давидюк Р.* З поляками за Україну: Наддніпрянська еміграція в суспільно-політичному житті міжвоєнної Волині. – Рівне, 2014.

² *Bruski J.J.* Petlurowcy: Centrum Państwowe Ukrainkiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924). – Kraków, 2004; *Idem.* Między prometeizmem a Realpolitik: II Rzeczpospolita wobec Ukrainy Sowieckiej 1921–1926. – Kraków, 2010; *Potocki R.* Idea restytucji Ukrainkiej Republiki Ludowej (1920–1939). – Lublin, 1999; *Idem.* Polityka państwa polskiego wobec zagadnienia ukraińskiego w latach 1930–1939. – Lublin, 2003; *Wiszka E.* Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939. – Toruń, 2004; *Krotofil M.* Ukraińcy w Wojsku Polskim w okresie międzywojennym // *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939* / Red. Z.Karpus, W.Rezmer. – Toruń, 2001. – S.123–152; *Idem.* Oficerowie kontraktowi Wojska Polskiego w okresie międzywojennym // *Biuletyn Ukrainoznawczy.* – 1999. – №5. – S.21–32.

³ *Колянчук О.* Українська військова еміграція у Польщі, 1920–1939. – Л., 2000.

⁴ *Руккас А.О.* Українські старшини в польській Вищій військовій школі // *Вісник Прикарпатського університету.* – Вип.23/24. – Івано-Франківськ, 2013. – С.96–106; *Його ж.* Підготовка офіцерів армії УНР у польській Вищій військовій школі (1931–1939) // *Історія слов'янських народів: актуальні проблеми дослідження.* – Вип.6: Слов'янські народи в Другій світовій війні. – К., 2000. – С.78–83.

⁵ *Cieplewicz M.* Wojsko Polskie w latach 1921–1926: Organizacja, wyposażenie, wyszkolenie. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1998. – S.72–73.

родів військ, а обов'язковий «шкільний курс підхорунжих» одержав назву «унітарного курсу школи підхорунжих піхоти»⁶.

В офіцерських школах/школах підхорунжих могли навчатися юнаки, котрі мали повну середню освіту, вік до 22 років і бездоганну репутацію, офіційно підтверджену органом адміністративної влади за місцем їхнього проживання. Головне завдання цих закладів полягало в тому, аби практично підготувати своїх випускників до посади командира взводу. До цього адаптувалися й теоретичні знання. Поряд із суто військовими значну роль відігравали дисципліни загальноосвітні – як природничого, так і гуманітарного характеру. У школах технічного профілю перевагу, зі зрозумілих причин, віддавали точним наукам. Загалом у вихованні майбутнього офіцера багато уваги зверталось на всебічний розвиток його особистості. Важливою частиною освітнього процесу були практичні стажування в полках, які впродовж трьох років тривали сумарно від семи до восьми місяців. Їх метою було ознайомити підхорунжих із реальним життям у частинах, прищепити та розвинути командні, інструкторські та виховні вміння й навички, підготувати до безпосередньої праці на своїй першій офіцерській посаді⁷.

Першими серед політичних емігрантів до польських військових навчальних закладів було прийнято грузинів. У березні 1921 р. після поразки у війні проти радянської Росії рештки армії Грузинської Демократичної Республіки (ГДР) відступили на територію Туреччини, де опинилися в украй скрутному становищі. Аби врятувати вояків від злиднів і зберегти ядро збройних сил, необхідних для продовження визвольної боротьби, представники грузинського уряду намагалися долучити своїх людей до різних іноземних армій. Передусім вони переймалися долею молодих патріотів, юнкерів військового училища, які відзначилися при обороні Тбілісі. З їх числа спочатку вдалося направити 5 осіб до знаної французької військової школи Сен-Сір, а потім ще 13 – до грецького військового училища евелпідів («носіїв великих надій»)⁸. Найбільшу гостинність до грузинів виявила Польща, яка впродовж 1921–1922 рр. розмістила у себе 42 офіцери та 48 юнкерів⁹, зокрема й тих, хто вчився у Греції, оскільки через політичні події у цій країні вони були змушені припинити свої студії. Для проходження початкової підготовки поляки відправили юнкерів до школи підхорунжих піхоти, а молодших офіцерів – на прискорений курс у школу підофіцерів в м. Бидгощ, де з них було сформовано окрему навчальну групу. Згодом їх усіх розподілили по офіцерських школах різних родів військ, після завершення яких упродовж 1924–1927 рр. поступово зарахували на службу за контрактом до польської армії¹⁰.

⁶ Dziennik Rozkazów Ministerstwa Spraw Wojskowych. – 1928. – 09.VIII. – №22. – Poz.249.

⁷ *Stauecki P.* Wojsko Marszałka Józefa Piłsudskiego (12.V.1926 – 12.V.1935). – Warszawa, 2004. – S.115–116.

⁸ მათიკაშვილი ბ., კვლიაშვილი მ. ოუნკერები. – თბილისი, 1990. – გ.30 [*Матикашвілі Н., Квалиашвілі М.* Юнкери. – Тбілісі, 1990. – С.30 (груз. мовою)].

⁹ Współdziałanie rządu polskiego z emigracyjnymi organizacjami antyradzieckimi w latach 1918–1938 / Zebr. i opr. S.Wroński // *Studia i materiały z dziejów stosunków polsko-radzieckich.* – T.III. – Warszawa, 1968. – S.271.

¹⁰ Без попереднього навчання до польської армії на контрактну службу було прийнято 5 грузинських генералів і 8 старших офіцерів.

Рішення про прийом грузинських вояків ухвалював тогочасний військовий міністр генерал К.Сосновський. Він діяв відповідно до вказівок свого «патрона» – очільника Польської держави маршала Ю.Пілсудського, котрий був палким прихильником та ідейним натхненником концепції федералізму у східній політиці II Речіпосполитої, що передбачала вирішення двоєдиного питання: послаблення Росії, яка апріорі загрожувала польській державності, і залучення до реалізації цієї мети народів, що разом із поляками відчували небезпеку з боку російського гегемонізму. Фактично, Ю.Пілсудський прагнув до національного розчленування більшовицької Росії та створення під егідою Польщі блоку союзних (інакше кажучи – залежних) держав-сателітів на просторах між Балтійським і Чорним морями. Завдяки цій буферній зоні Росію було б відсунуто далеко на схід, а Польща ставала регіональним лідером в усій Східній Європі. Із цього приводу Ю.Пілсудський заявляв: «Ми повинні бути господарями не лише у себе вдома, а й у всій державі царя»¹¹. На його тверде переконання, Польща мала підтримувати прагнення до незалежності пригнічених Москвою народів, узяти їх під свою опіку, об'єднати у спільний фронт боротьби проти імперської експансії Росії, байдуже якої – «білої» чи «червоної». Власне в такому контексті й слід розглядати появу грузинів спочатку у стінах польських військових навчальних закладів, а згодом і на контрактній службі у збройних силах II Речіпосполитої. Саме ці люди, вишколені та підготовлені поляками, у слушний момент повинні були очолити нову грузинську армію.

Необхідно наголосити, що на позитивне вирішення справи з наданням притулку грузинським офіцерам та юнкерам впливали не тільки геополітичні чи ідеологічні міркування, але й чинники морально-етичного характеру. У 1917–1918 рр. тогочасний уряд Грузії прихильно поставився до польських військових відділів, що формувалися на його території з колишніх вояків російських частин Кавказького фронту, допомагав їм у міру власних невеликих можливостей. Обсяг цієї допомоги, за приблизними оцінками, становив кільканадцять мільйонів франків. До того ж ніхто від імені влади ІДР жодних рахунків полякам не виставляв¹². На початку 1920-х рр. надійшла черга Польщі сплатити цей борг, прийнявши у себе грузинських вигнанців.

Лідери еміграції УНР теж прагнули піти шляхом грузинів і прилаштувати в польську армію інтернованих українських вояків. У 1921 р. їм удалося добитися прийому на допоміжну службу кількох тисяч старшин і козаків, які за скромну платню виконували різноманітні господарські функції, зокрема доглядали за кіньми, прибирали в казармах і стайнях тощо. Однак уже наступного року в Польщі змінилися ситуація. Прихильний до унерівців Ю.Пілсудський на якийсь час усунувся від активного політичного життя, натомість до влади прийшли правоконсервативні та правоцентристські сили, негативно налаштовані до української справи. В умовах економічної кризи та зростаючого безробіття влада пішла на згортання допоміжної служби українців при польських

¹¹ *Pilsudski J. Pisma zbiorowe: Uzupełnienia.* – Т.І. – Warszawa, 1992. – S.129–130.

¹² List szefa Oddziału II Sztabu Generalnego do p. ministra spraw wojskowych, №2430/II Inf.O., 7.V.1926 r. // Centralne Archiwum Wojskowe (далі – CAW). – Zespół «Oddział II Sztabu Generalnego/Głównego» (далі – O II SG). – Sygn. arch. I.303.4.546 [karty niepaginowane].

військових частинах¹³. Паралельно відбувався й процес ліквідації таборів для інтернованих вояків Армії УНР, останній з яких було закрито влітку 1924 р.

У травні 1926 р. в Польщі відбувся державний переворот, унаслідок якого до влади повернувся маршал Ю.Пілсудський, котрий, ставши фактичним диктатором країни, посів крісло військового міністра. Зміни надихнули лідерів УНР знову заговорити про навчання та службу українців у Війську польському. 4 серпня 1926 р. президент УНР в екзилі А.Лівицький, який заступив загиблого С.Петлюру, та керівник військового відомства еміграційного уряду генерал В.Сальський направили маршалові Ю.Пілсудському меморандум, де, серед іншого, порушили питання про підготовку колишніх старшин Армії УНР у польських військових навчальних закладах:

«Чи вважатиметься можливим, аби вже зараз теоретично та практично ознайомити наших офіцерів із різними галузями військового мистецтва шляхом улаштування їх, як [раніше] грузинських, до шкіл (піхоти, кавалерії, авіації, адміністрації, хімічної зброї, зв'язку, танкових, інтендантства, генерального штабу, центру вищих військових студій), курсів перепідготовки та до військових частин? Просимо влаштувати принаймні 100 офіцерів із 2000, котрі перебувають на еміграції»¹⁴.

Прохання керівників української еміграції було сприйнято позитивно. У першу чергу маршал Ю.Пілсудський дав згоду на підготовку українців у польських військових навчальних закладах. Одержавши дозвіл, провідники УНР в екзилі почали відбір потенційних кандидатів до школи підхорунжих піхоти. Пошук здійснювався таємним порядком, без широкого оповіщення. Охочих добирали поміж «своїх людей», передусім випускників гімназії ім. Т.Шевченка при Українській станиці в м. Каліш, котрі на літо 1926 р. завершили навчання й мали на руках атестати зрілості (матури). Переважна більшість випускників збиралася здобувати вищу освіту в Українській господарській академії у чеському місті Подебради, однак на заклик керівників УНР дехто таки вирішив змінити свої плани й погодився вступити до польської школи підхорунжих піхоти. Одним з них був В.Татарський, який у своїх спогадах, виданих 1959 р., писав про це так:

«На урочистість видавання матуральних свідоцтв приїхали до Каліша: св. пам. президент А.Лівицький і св. пам. генерал Сальський. Під час розмов високі гості запропонували матурантам вступити до польської школи підхорунжих (офіцерська школа). Більшість матурантів, в тому числі і я, приготівлені були до виїзду до Чехії, до сільськогосподарської академії. Але добре подумавши, я, Панченко, Савченко і Ярмач погодилися

¹³ Докл. див.: *Rukkas A. Auxiliary Service of Ukrainian Soldiers at the Military Units of the Polish Armed Forces (1921–1924) // Věsture: Avoti un cilvēki: XXV zinātniske lasījumi: Vēsture XIX. – Daugavpils, 2016. – L.279–285.*

¹⁴ Pro memoria zastępcy prezesa Dyrektorjatu Głównego Atamana A.Liwickiego i ministra spraw wojskowych Ukraińskiej Republiki Ludowej generała W.Salskiego do Jego Ekscelencji Jasnie Wielmożnego Pana Ministra spraw wojskowych Marszałka Piłsudskiego, 4.VIII.1926 r., m. Warszawa. Poufnie // CAW. – O II SG. – Sygn. arch. I.303.4.5389. – K.3.

прийняти пропозицію п. президента вступити до згаданої школи. В початках серпня 1926 року наша чвірка виїхала до Варшави, а звідти до містечка Остров-Комарово, де знаходилася та школа. Тут прийняли нас без жодних формальностей, так що навіть деякі старшини зі штабу школи були здивовані, мовляв, що це за “персони” такі приїхали, що не підлягають загальним правилам»¹⁵.

Читаючи ці рядки, написані В.Татарським за понад 30 років після самих подій, складається враження, що українські емігранти вступили до польської школи підхорунжих піхоти дуже швидко та просто. Однак документи свідчать про іншу ситуацію. Насправді це був доволі тривалий і копіткий процес, до якого залучилися чимало відповідальних осіб як з українського, так і польського боків.

Президент А.Лівицький і генерал В.Сальський 21 вересня 1926 р. подали відповідне прохання до розвідувального 2-го відділу генерального штабу Війська польського, який офіційно «опікувався» справами унерівської військової еміграції. В їхньому поданні фігурували 7 осіб: С.Безлюда (1889 р.н.), Ф.Власенко (1906 р.н.), К.Костечук (1902 р.н.), С.Панченко (1901 р.н.), хорунжий А.Савченко (1898 р.н.), В.Татарський (1898 р.н.) і А. Ярмач (1900 р.н.)¹⁶. «Двуйка» швидко переправила це прохання до міністерства військових справ, додавши від себе, що

«у зв'язку з політичною ситуацією в московській Україні та діяльністю української еміграції поза межами СРСР прилаштування декількох українців до школи підхорунжих є бажаним [...] Колишній уряд Петлюри надіслав подання на 7 кандидатів, за яких бере повну відповідальність із погляду їхньої лояльності до Польщі»¹⁷.

Після цього надійшла відповідь з департаменту піхоти міністерства, у чиєму підпорядкуванні була школа, аби всі згадані особи з огляду на пізній термін подачі прохання (заняття вже розпочалися) негайно прибули до навчального закладу та зголосилися безпосередньо в його начальника або заступника з педагогічної роботи¹⁸. Однак невдовзі виявилось, що із заявлених 7 осіб з'явитися у вказаний термін можуть тільки Ф.Власенко, А.Савченко, С.Панченко і В.Татарський, а інші – К.Костечук, С.Безлюда, А.Ярмач – хворіють¹⁹. Із тих чотирьох лише Ф.Власенко передумав вступати до школи підхорунжих і таки поїхав у Чехословаччину до Української господарської академії, а в С.Панченка під час медичного огляду виявили сифіліс і відправили

¹⁵ *Татарський В.* Під чотирма прапорами. – Мюнхен, 1959. – С.55.

¹⁶ List prezesa Dyrektorjatu URL A.Liwickiego i gen. W.Salskiego do szefa Oddzialu II Sztabu Generalnego, №85/5, 21.IX.1926 r. // CAW. – O II SG. – Sygn. arch. I.303.4.2476. – K.524.

¹⁷ List Oddzialu II Sztabu Generalnego do Ministerstwa Spraw Wojkowych, №4009/II Inf.C // Ibid. – K.523.

¹⁸ List Departamentu piechoty MSWoj. do szefa Oddzialu II Sztabu Generalnego, №3568/Tjn. Kanc., 1.X.1926 r. // Ibid. – K.526.

¹⁹ List szefa Oddzialu II Sztabu Generalnego do komendanta Szkoły Podchorążych Piechoty i szefa Departamentu piechoty MSWoj., №4129/Tjn.Inf.C.T.O., 7.X.1926 r. // Ibid. – K.525.

до окружного шпиталю на лікування²⁰. Департамент піхоти міністерства військових справ Польщі не знав, що з ним далі робити – брати до школи чи ні? Отже з 7 кандидатів змогли поки що вступити лише двоє – А.Савченко і В.Татарський.

Ситуацію з прийомом на навчання у енергійських емігрантів яскраво й емоційно змалював шеф української розвідки полковник М.Чеботарів. У своєму листі до сотника В.Шевченка, датованому 26 листопада 1926 р., він писав:

«Почалась тяганина. Нарешті штаб (польський генштаб – А.Р.) категорично затребував списки людей. У Сальського, як я й був певний, не був список готовий, бо він не знав, кого саме брати. Настирливість і категоричність штабу кинули його на нерозважність і глупість. Затребував кандидатів від Куца (начальник українського генерального штабу – А.Р.), останній, використавши колишнє перебування А.М. (тобто А.М.Лівицького – А.Р.), як головного отамана в станиці на акті матуристів, звернувся до них. Відмовились. Тоді полетів сам Сальський до станиці і ублагав 7 чоловік, запевнивши їх, що в Чехії їх не приймуть, що там не дадуть стипендій і т. і. Подав список на цих 7. Я зауважив А.М., що в такий спосіб не робиться серйозна справа, що такі кандидати зроблять нам скандал... Сталося те, що я передбачав і передсказував. Штаб повідомив, щоби на такий-то день учні з'явилися. І от замість 7-ми явилось тільки 4, а залишилось в школі до цього часу тільки 2 і я не певний, що й ці два не преподнесуть сюрпризу. Не можна ж в таких справах просити і попадати в залежність від учнів, які ніби виручають генерала. Смішно і сумно. Таке відношення наших до своїх же прохань зіпсувало певні настрої в штабі. Мене питають: для чого ж ви хлопчите, коли не знаєте, за кого хлопчите і т. і.»²¹

Отже, слід визнати, що у світлі польських документів полковник М.Чеботарів цілком адекватно оцінював ситуацію зі вступом українських кандидатів до школи підхорунжих. Його гостра критика, попри власні персональні амбіції та відверто упереджене й негативне ставлення до військового міністра УНР, загалом слушна, умотивована та обґрунтована.

Однак це був ще не кінець справи. 17 листопада 1926 р. президент УНР в екзилі А.Лівицький та генерал В.Сальський звернулися до розвідувального відділу генерального штабу з другим проханням прийняти на навчання замість тих претендентів, що вибули, інших осіб. Цього разу в поданні згадувалися три прізвища: І.Бажанівський (1899 р.н.), Ф.Петраш та А.Ярмак. Перші двоє були цілком новими кандидатами, а останній вже фігурував раніше, але через хворобу не зміг вчасно прибути на навчання; натомість тепер, видужавши, він був готовий до науки²². Вердикт школи, підтриманий департаментом піхоти

²⁰ Raport Szkoły Podchorążych Piechoty do Departamentu piechoty MSWoj., №507/26 Tjn, 22.X.1926 r. // Ibid. – K.528.

²¹ Визвольні змагання очима контррозвідника (Документальна спадщина Миколи Чеботаріва). – К., 2003. – С.207.

²² List prezesa Dyktorjatu URL A.Liwickiego i gen. W.Salskiego do szefa Oddziału II Sztabu Generalnego, 17.XI.1926 r. // CAW. – O II SG. – Sygn. arch. I.303.4.2476. – K.519.

міністерства військових справ Польщі, був таким: І.Бажанівського і А.Ярмака зарахувати, а Ф.Петрашеві відмовити з огляду на його слабкі знання, адже в атестаті зрілості, виданому Українською гімназією ім. Т.Шевченка в Каліші він мав самі лише «трійки»²³. Останнім до школи було прийнято С.Панченка, який виликувався від сифілісу.

Таким чином, наприкінці 1926 р. президентові УНР в екзилі А.Лівицькому та військовому міністрові генералові В.Сальському з дев'яти запропонованих кандидатів удалося влаштувати на навчання в польську школу підхорунжих піхоти лише п'ятьох осіб, з яких у 1929 р. курс успішно завершили четверо: С.Панченко, А.Савченко, В.Татарський і А.Ярмак, котрі тоді стали підпоручиками, контрактними офіцерами Війська польського²⁴. І.Бажанівський навчання з усіма не завершив і з дозволу 2-го заступника військового міністра був залишений на новий рік. Повторний курс він так само провалив. Унаслідок цього 19 серпня 1928 р. його було звільнено як зі школи, так і з військової служби взагалі. Однак, ураховуючи його працьовитість та любов до війська, за ним було визнано права випускника курсу школи підхорунжих, але без можливості подальшого вступу до офіцерських шкіл. Після цього І.Бажанівський виїхав до Рівного²⁵. Особи, котрі фігурували в поданнях, але так і не були прийняті до школи, обрали врешті інший шлях. Трое з них, С.Безлюда, Ф.Власенко і К.Костечук, вступили до Української господарської академії в Подєбрадах, по закінченні якої здобули цивільний фах²⁶.

У 1927 р. А.Лівицький і В.Сальський урахували помилки минулого року, вчасно, наприкінці серпня, подавши до «двуйки» список кандидатів на навчання. У ньому було 4 прізвища: знову фігурував Ф.Петраш (якому вже відмовили раніше), хорунжі А.Сакович (1899 р.н.), П.Шпірук (1902 р.н.) і П.Ярмак (рідний брат А.Ярмака). Цього разу за станом здоров'я було відмовлено двом претендентам: знову Ф.Петрашеві та П.Ярмакові. Далися взнаки важкі умови таборового життя. У них обох виявили роздуті вени на ногах. На думку лікарів, ця обставина робила кандидатів непридатними до навчання, пов'язаного зі значними фізичними навантаженнями. А.Саковича й П.Шпірука зарахували²⁷. У 1930 р. вони успішно завершили повний курс навчання в польських офіцерських школах (перший – у піхотній, другий – в артилерійській) і стали підпоручиками, контрактними офіцерами²⁸.

²³ Raport Szkoły Podchorążych Piechoty do szefa Departamentu Piechoty MSWoj. i szefa Oddziału II Sztabu Generalnego, №5149/II.Inf.C, 22.XI.1926 r. // Ibid. – K.518, 520.

²⁴ Список приряджених до польської школи підхорунжих [без дати] // Ibid. – Zespół «Sprzymierzona Armia Ukraińska» (далі – SAU). – Sygn. arch. I.380.2.256 [karty niepaginowane]; Oficerowie kontraktowi WP stan na dzień 20.IV.1934 r. // Ibid. – O II SG. – Sygn. arch. I.303.1.216. – K.23.

²⁵ Raport komendanta Szkoły Podchorążych Piechoty «Opinia o podchorążych ukraińcach» do szefa Oddziału II Sztabu Generalnego przez Departament piechoty MSWoj., l. dz. 262/28 t.jn., 21.VIII.1928 r., m. Ostrów Mazowiecka // Ibid. – Sygn. arch. I.303.4.2476. – K.508–509.

²⁶ Коваль Р., Моренець В. Подєбрадський полк Армії УНР. – Т.1. – К., 2015. – С.62–63, 109–110, 364–365.

²⁷ List szefa Departamentu piechoty MSWoj. do szefa Oddziału II Sztabu Generalnego, № 4699/Tjn./Og.Wyszk., 11.X.1927 r. // CAW. – O II SG. – Sygn. arch. I.303.4.2476. – K.517.

²⁸ Список приряджених до польської школи підхорунжих [без дати] // Ibid. – SAU. – Sygn. arch. I.380.2.256 [karty niepaginowane]; Oficerowie kontraktowi WP stan na dzień 20.IV.1934 r. // Ibid. – O II SG. – Sygn. arch. I.303.1.216. – K.23.

3 серпня 1928 р. керівники УНР в екзилі знову направили до 2-го відділу польського генерального штабу чергове подання про прийняття на навчання нової групи українських кандидатів. У ньому було 11 прізвищ (у порядку бажаної черговості зарахування): хорунжий Б.Кардасевич (1899 р.н.), М.Креер (1901 р.н.), П.Кунець (1902 р.н.), хорунжий Ю.Крижанівський (1901 р.н.), В.Симонів (1901 р.н.), В.Рад-Редько, Ю.Клевчуцький (1909 р.н.), Ю. Якубович (1904 р.н.), поручик В.Новоселецький (1900 р.н.), хорунжий В.Романюк (1900 р.н.), сотник В.Падалка (1895 р.н.). Генерал В.Сальський указував, що всі вказані особи добре відомі йому з морального та політичного поглядів, до польської держави ставляться лояльно, тож він сміливо бере на себе всю відповідальність за них²⁹. 8 серпня військовий міністр уряду УНР в екзилі просив додатково прийняти на навчання ще й хорунжого В.Вітвицького (1896 р.н.)³⁰. Слід відзначити, що на відміну від попередніх років серед кандидатів цього разу були не тільки вихованці станичної Української гімназії ім. Т.Шевченка в Каліші, але й люди з вищою освітою – випускники Української господарської академії в м. Подебради інженери Б.Кардасевич і В.Вітвицький.

Уже на стадії подачі документів зі списку було викреслено В.Вітвицького й В.Падалку. Причиною став їх поважний, як для підхорунжих, вік, адже першому тоді виповнилося 32, а другому – 33 роки. Водночас інших 5 кандидатів (П.Кунець, В.Симонів, В.Рад-Редько, Ю.Якубович, В.Новоселецький) забракувала медична комісія школи, яка виявила в них серйозні хвороби легенів і серця, викривлення хребта. Усім, кому не пощастило потрапити на навчання до школи підхорунжих, генерал В.Сальський порадив вступати до Українського педагогічного інституту у Празі³¹.

Польські медики цілком придатним до військової служби (а отже й до навчання) визнали лише Ю.Клевчуцького, натомість Б.Кардасевича, М.Креера, Ю.Крижанівського й В.Романюка – умовно придатними. На прохання В.Сальського за них «замовив слово» польський генерал Ю.Стахович, котрий за дорученням самого маршала Ю.Пілсудського був свого роду неформальним куратором військового міністра УНР в екзилі та посередником у розв'язанні різного роду бюрократичних проблем у відносинах із польськими органами влади. Ю.Стахович писав начальникові школи, «що в тогорічних кандидатів теж були проблеми зі здоров'ям, спричинені поганими умовами життя, але після року перебування у школі вони неабияк змужніли. Тож українці сподіваються що й ці теж поправлять здоров'я»³². Керівництво навчального закладу погодилося піти назустріч, але якщо всі особи, визнані умовно придатними, складуть «декларації, що не матимуть жодних претензій, наколи через погіршення свого здоров'я зістануть звільнені зі школи»³³. Після того, як усі формальності було

²⁹ List gen. W.Salskiego do szefa Oddziału II Sztabu Generalnego, 3.VIII.1928 r. Poufnie // Ibid. – SAU. – Sygn. arch. I.380.2.239 [karty niepaginowane]; O II SG. – Sygn. arch. I.303.4.2476. – K.507.

³⁰ List gen. W.Salskiego do szefa Oddziału II Sztabu Generalnego, 8.VIII.1928 r. Poufnie // Ibid. – O II SG. – Sygn. arch. I.303.4.2476. – K.506.

³¹ Лист генерала В.Сальського до генерала В.Куца, 2.X.1928 р. // Ibid. – SAU. – Sygn. arch. I.380.2.239 [karty niepaginowane].

³² List gen. J.Stachewicza do mjr. Studenickiego // Ibid. – O II SG. – Sygn. arch. I.303.4.2476. – K.538.

³³ Лист генерала В.Сальського до генерала В.Куца, 2.X.1928 р. // Ibid. – SAU. – Sygn. arch. I.380.2.239 [karty niepaginowane].

залагоджено й написано відповідні заяви, департамент піхоти міністерства військових справ Польщі 22 жовтня 1928 р. погодився зарахувати до школи підхорунжих п'ятьох українців – Б.Кардасевича, Ю.Клевчуцького, М.Креера, Ю.Крижанівського та В.Романюка³⁴. Однак повний курс наук змогли успішно завершити лише Б.Кардасевич та Ю.Крижанівський, котрі в 1931 р. стали підпоручиками, контрактними офіцерами польської армії³⁵. Інші троє з різних причин свої студії перервали. За деякий час один із них, М.Креер, просив генерала В.Сальського знову прийняти його на навчання. У квітні 1932 р. він направив військовому міністрові УНР листа:

«Звертаюся до високоповажного пана генерала як до батька за порадою в справах поновлення моєї кандидатури до школи підхорунжих. Звільняючись в 1929 р. зі школи, я мав на меті вступити до якої-будь вищої школи³⁶ і в такий спосіб добути собі хоч мале, але певне становище в освіті. Але по трьох роках невдалих пробувань, що до вступлення на вищі студії, я зрозумів своєю помилку і зі щирим бажанням хотів би її виправити, наколи це є можливим. Я знаю, що своїм нерозважним поступованням я наробив багато клопоту і неприємностей та не заслужив на похвалу і попєртя, але мимо всього осмілюсь просити такого і допомогти мені на цей раз вступити до школи підхорунжих, а я зі свого боку приложу всіх зусиль, щоби заслужити довір'я високоповажного пана генерала. Ласкаво прошу не відмовити моїй просьбі»³⁷.

Однак військовий міністр категорично відкинув це прохання. В.Сальський написав М.Креєрові, що «справа та в теперішніх умовах є виключена. Перш за все з причини, що Ви самі школу залишили. Шкодою дуже, що Ви не застановлялися глибше раніш над справою виходу Вашого зі згаданої школи, бо нині воно є запізним»³⁸. Після такої прямої й рішучої відповіді генерала М.Креєр із подібними проханнями не звертався.

Серйозні проблеми як із пошуком кандидатів на навчання, так і з їх зарахуванням виникли у військового міністра УНР в 1929 р. За повідомленнями Д.Андрієвського та М.Середа, директора й інспектора станичної Української гімназії ім. Т.Шевченка в м. Каліш, яка традиційно слугувала основним постачальником кадрів для генерала В.Сальського, бажання вступити до польських військових навчальних закладів виявили 11 осіб. Серед них П.Кунець, В.Новоселецький і В.Падалка були торішніми претендентами, а хорунжий Г.Вовченко, Ф.Гуменюк (1899 р.н.), В.Олексієнко (1910 р.н.),

³⁴ List szefa Departamentu piechoty MSWoj. do szefa Oddziału II Sztabu Głównego, № 4699/Tjn./Og.Wyszk., 22.X.1928 r. // Ibid. – О II SG. – Sygn. arch. I.303.4.2476. – К.539.

³⁵ Список приряджених до польської школи підхорунжих [без дати] // Ibid. – SAU. – Sygn. arch. I.380.2.256 [karty niepaginowane]; Oficerowie kontraktowi WP stan na dzień 20.IV.1934 r. // Ibid. – О II SG. – Sygn. arch. I.303.1.216. – К.23.

³⁶ Щоправда, як офіційну причину для свого звільнення зі школи підхорунжих М.Креєр зазначив хворобу легенів.

³⁷ Лист М.Креєра до генерала В.Сальського, 13.IV.1932 р. // CAW. – SAU. – Sygn. arch. I.380.2.239 [karty niepaginowane].

³⁸ Лист генерала В.Сальського до М.Креєра, №256, 13.IV.1932 р. // Ibid.

В.Попов, П.Тхоржевський (1900 р.н.), Я.Химочка, Г.Шклярів (1901 р.н.) та М.Чарнецький – висувалися вперше. Однак улітку, незадовго до складання остаточного кандидатського списку, з'ясувалося, що Ф.Гуменюк і Г.Шклярів провалили випускні іспити й перескладатимуть їх восени, П.Тхоржевський відмовився за сімейними обставинами³⁹, П.Кунець захворів на сухоти, В.Попов на останньому іспиті одержав дві «двійки», а у Я.Химочки немає повноцінного атестату зрілості, а є лише свідоцтво про прослуханий курс⁴⁰. У списку залишилися Г.Вовченко, В.Новоселецький, В.Олексієнко, В.Падалка і М.Чарнецький. Із них до школи підхорунжих зарахували лише Г.Вовченка, але повного курсу він так і не закінчив, кинувши навчання. Таким чином, 1929 р. став провальним. Проте ще гіршим виявився наступний, 1930-й рік, коли військовому міністрові УНР не вдалося влаштувати на навчання до школи підхорунжих жодного курсанта.

Останні невдачі переконали генерала В.Сальського відмовитися від масового характеру висування кандидатів, зайнявшись їх індивідуальним, більш ретельним пошуком і підбором. Відтепер перевага віддавалась українським юнакам, синам уенерівських емігрантів із більш високим рівнем освіти, інакше кажучи тим, хто мав атестат зрілості, виданий польським середнім навчальним закладом. Важливу роль відігравало також персональне знайомство військового міністра з батьками потенційного кандидата. Випускників станичної гімназії ім. Т.Шевченка висували тепер лише у виняткових випадках, за рекомендаціями авторитетних і впливових людей. Саме за такими принципами й було здійснено відбір кандидатів у 1931 р. Тоді за ініціатииви генерала В.Сальського на перший (унітарний) курс школи підхорунжих піхоти було прийнято випускника Львівської української академічної гімназії та члена «Пласту» О.Кузьминського (1910 р.н.), батько якого, підполковник Армії УНР та колишній начальник розвідувального відділу Генштабу, очолював на той час осередок уенерівської еміграції у Львові⁴¹; вихованця філії Львівської української академічної гімназії та члена «Пласту» В.Тарановича (1911 р.н.), батько якого, колишній урядовий комісар Проскурівського повіту, був тоді заступником голови осередку уенерівської еміграції у Львові⁴²; випускника Української станичної гімназії ім. Т.Шевченка В.Химича (1911 р.н.), сина вбитого більшовиками члена Житомирської міської думи, сироту, долею якого в різний час опікувалися генерали О.Удовиченко та О.Загородський⁴³.

³⁹ Лист директора станичної Української гімназії ім. Т.Шевченка др. Д.Андрієвського до генерала В.Сальського, №242, 11.VI.1929 р. // Ibid.

⁴⁰ Лист інспектора класів станичної Української гімназії ім. Т.Шевченка М.Середі до генерала В.Сальського, №245, 19.VI.1929 р. // Ibid.

⁴¹ Докл. про О.Кузьминського див.: Руккас А.О. Поручик Олександр Олександрович Кузьминський (1910–1947): контрактний офіцер Війська Польського і член Організації українських націоналістів // Галичина. – Ч.24. – Івано-Франківськ, 2013. – С.168–178.

⁴² Докл. про В.Тарановича див.: Руккас А.О. Поручик Володимир Таранович (1911–1940): життєвий шлях українського пластуна і польського офіцера // Воєнна історія Середньої Наддніпрянщини: Наук. зб. – К., 2012. – С.343–440.

⁴³ Химич Василь. Curriculum vitae, Українська станиця, 12.III.1931 р. // CAW. – SAU. – Sygn. arch. I.380.2.239 [karty niepaginowane].

Українських юнаків спочатку було зараховано на так званий унітарний курс при школі підхорунжих піхоти, який тривав один рік і був обов'язковим для всіх, хто прагнув стати кадровим офіцером. Після успішного проходження цього курсу вони мали б продовжити свою освіту в одній із фахових шкіл підхорунжих, що готували спеціалістів для різних родів військ. Від імені трійці українських курсантів про своє перебування на унітарному курсі в лютому 1932 р. генералові В.Сальському повідомляв В.Таранович:

«Життя козака цікаве, але щойно тоді, коли здобуде середнє військовоє знання. А ми що? Щойно ставимо перші кроки на сій дорозі Марса. Гартує нас трьох школа і кожний з нас інакше відчуває її материнську руку. Знання наші з дня на день зростають. Мусимо підтвердити, що система навчання добра. Поступово від дрібничок переходимо до важливих речей. Не можна сказати точно, як і коли ми присвоїли й присвоюємо потрібне знання і військовий спосіб думання. Начальство ставиться до нас прихильно і, що особисто дуже подобається, не робить різниці між нами і своїми. Товаришам це не кидається в очі й вони не можуть нарікати на нас, що ми протеговані. Це дає нам можливість наблизитися до товаришів і жити з ними у згоді, що нам, чужинцям, дуже потрібно. Вправи й життя у школі мені і Кузьминському не пошкодили. Виглядаємо добре. Один тільки Химич змарнів. А може від того, що дуже вчиться»⁴⁴.

Уже наступного місяця, у березні 1932 р., підхорунжий В.Таранович радо доповідав генералові В.Сальському:

«Ми й не отямилися, як закінчили першу частину унітарного курсу – вишкіл поодинокого стрільця [...] У нас все гаразд. Почуваємося добре і навіть Химич виглядає куди краще, як перед тим. Кожний день приносить нам усе більше військового знання, котре в майбутньому використаємо в діло під час боротьби з Москвою під рідним прапором УНР. Ця віра в недалеке, краще майбуття додає нам сил і ми легко переносимо всі труднощі вояцького життя»⁴⁵.

Однак, попри всі старання та прагнення, військова наука виявилася для В.Химича занадто тяжкою ношею. Він був змушений достроково звільнитися, не закінчивши в повному обсязі навіть унітарного курсу. На відміну від нього, двоє інших українців успішно завершили школи підхорунжих: В.Таранович – артилерійську в 1934 р., а О.Кузьминський – кавалерійську в 1935 р. Після цього вони одержали перший офіцерський чин підпоручика та уклали контракти з військовим відомством Польщі.

Передчасне виключення В.Химича стало фактично останньою краплею для генерала В.Сальського. Коли у червні 1932 р. до нього традиційно

⁴⁴ Лист В.Тарановича, О.Кузьминського, В.Химича до генерала В.Сальського, вх. №206, 14.II.1932 р. // CAW. – SAU. – Sygn. arch. I.380.2.242. – K.331–332.

⁴⁵ Лист В.Тарановича, О.Кузьминського, В.Химича до генерала В.Сальського, вх. №224, 9.III.1932 р. // Ibid. – K.328–329.

звернувся директор Української станичної гімназії ім. Т.Шевченка зі списком своїх випускників, котрі бажали вступити на навчання до школи підхорунжих, військовий міністр УНР категорично йому відмовив, прямо вказавши на те, що таке рішення прийняли його польські «куратори».

«Ніхто з абсолювентів гімназії надалі не буде кандидувати до школи підхорунжих, – писав генерал у своїй відповіді. – Досвід попередній осіб, що вирішують про прийняття до школи, переконав їх, що абсолювенти нашої станичної гімназії рішуче не задовольняють вимогам, ставленим до учнів школи, і тому до школи приймані бути не можуть. Між іншим, абсолювент гімназії В.Химич, що, ніби, подавав кращі надії, з повищого приводу зі школи також звільнитись мусив»⁴⁶.

Свої позиції В.Сальський не змінив навіть тоді, коли до нього напряду звернувся його колишній особистий секретар і давній знайомий П.Опаренко, котрий просив улаштувати до школи підхорунжих свого сина Михайла, випускника станичної гімназії⁴⁷. Щоправда, цього разу генерал уже не був настільки категоричним, умотивовано пояснивши причини своєї відмови.

«На жаль, як довів дотеперішній досвід, – писав В.Сальський, – навіть найздібніші та найуспішніше укінчені абсолювенти Української гімназії при нашій станиці з останніх років не можуть інтелектуально подолати тих труднощів, що повстають перед ними в часі перебування в школі. Я не раз в минулому, як і нині мав і маю доволі клопоту і немилих положень перед чужоземцями за кандидатів, з моєї руки до школи прийнятих. Кількох з них зі школи вже звільнилося, а кількох оце звільнюється. Не можу про всіх них сказати, що вони ледачі і нездібні: ні, бракує їм якраз знання та інтелекту, що дозрілу інтелігентну молододу людину характеризувати повинні. Брак цей, очевидно, походить з матеріальних психічних умовин та умовин навчання, в яких вони в станиці росли та виховувалися, а яких змінити наразі годі. Я маю відомості від пана директора про кількох ніби здібніших учнів станичної гімназії, нині абсолювуючих [...]; всі вони в другому триместрі мали від 2 до 7 двійок [...], а висліди матуральних іспитів взагалі, а тим більше в умовинах наших, як Вам відомо, не завжди і не всіма зважаються нині за критерій до оцінки знання людини та її інтелекту. Але опріч всього, навіть при найліпших успіхах і вроджених здібностях абсолювентів станичної гімназії, вони яко матеріал для школи підхорунжих, на моє глибоке переконання, не надаються і з дальшого висування їхніх кандидатур я резигнував».

Наприкінці листа генерал В.Сальський висловлював П.Опаренкові свої співчуття, але зробити щось для власного давнього знайомого все ж таки відмовився: «Прикро мені Вам про все це писати і, певно, що Вам ще прикріше

⁴⁶ Лист генерала В.Сальського до директора Української гімназії ім. Т.Шевченка, №367, 8.VI.1932 р. // Ibid. – Sygn. arch. I.380.2.239 [karty niepaginowane].

⁴⁷ Лист П.Опаренка до генерала В.Сальського, 24.V.1932 р. // Ibid.

це чути, але, на жаль, ця справа вже рішена і її змінити неможливо. Мені особливо прикро те, що не можу улаштувати як раз Вашого (підкреслено в тексті – А.Р.) сина»⁴⁸.

У 1932 р. на унітарний курс при школі підхорунжих піхоти було зараховано лише одного українця – Г.Саліковського, сина екс-міністра внутрішніх справ УНР, відомого українського журналіста, громадсько-політичного й культурного діяча О.Саліковського. Однак у наступному році він кинув військову науку, віддавши перевагу публіцистичній і літературній діяльності⁴⁹.

Після цього впродовж двох років генерал В.Сальський не висував жодних кандидатів до польських шкіл підхорунжих⁵⁰. Наступна пропозиція від нього надійшла до 2-го відділу польського головного штабу лише у червні 1935 р., коли він таки зважився попросити поляків за М.Опаренка (1915 р.н.), адже той після попередньої відмови здобув потрібну освіту в одній із варшавських державних гімназій природничо-математичного профілю і мав на руках «гарний» атестат зрілості⁵¹. Питання було вирішено позитивно – наприкінці серпня 1935 р. протеже генерала, сина його давнього товариша зарахували на унітарний курс при школі підхорунжих піхоти⁵². Улітку 1935 р. В.Сальський клопотався за ще одного українського юнака – В.Шевчука (сина поручика Армії УНР), якого просив прийняти до школи санітарних підхорунжих, де готували військових медиків⁵³. Однак це прохання, із невідомих нам причин, не було задоволене⁵⁴.

Улітку 1936 р. генерал В.Сальський виступив із пропозицією прийняти на навчання свого сина Юрія (1915 р.н.), випускника елітного Французького лицю у Варшаві⁵⁵. Звісно, що поляки не відмовили військовому міністрові уряду УНР в екзилі. Тож 1 вересня Ю.Сальського було зараховано спочатку на

⁴⁸ Лист генерала В.Сальського до П.Опаренка, №328, 8.VI.1932 р. // CAW. – SAU. – Sygn. arch. I.380.2.239 [karty niepaginowane].

⁴⁹ Kolanczuk A. «Umarli, aby zmartwychwstała Ukraina»: Uczestnicy ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917–1921 – miejsca pamięci w Polsce: Informator. – Przemyśl, 2015. – S.125.

⁵⁰ У 1933 р., завершивши навчання у 3-му кадетському корпусі в м. Равич, до школи санітарних підхорунжих вступив В.Сосновський, пасинок українського генерала О.Загородського. Юнак мав польське громадянство, тому військовий міністр УНР в екзилі не мав прямої причетності до цієї справи. Натомість уже після вступу генерал В.Сальський клопотався перед 2-м відділом головного штабу про звільнення його від плати за навчання (див.: List gen. W.Salskiego do szefa Oddziału II Sztabu Głównego płk. dypl. J.Englichta, №483, 14.IX.1934 r. // Ibid. – Sygn. arch. I.380.2.56 [karty niepaginowane]; Englert L., Domaradzki A. Szkoła Podchorążych Sanitarnych 1922–1939. – Londyn, 1997. – S.54).

⁵¹ Oparenko Michał. Życiorys Michała Oparenka. Warszawa, 5.VI.1935 r. // CAW. – SAU. – Sygn. arch. I.380.2.239 [karty niepaginowane].

⁵² List gen. W.Salskiego do szefa Oddziału II Sztabu Głównego płk. dypl. T.Pelczyńskiego, №370, 14.VI.1935 r.; List gen. W.Salskiego do szefa Oddziału II Sztabu Głównego płk. dypl. T.Pelczyńskiego, №598, 26.X.1936 r. // Ibid. – Sygn. arch. I.380.2.56 [karty niepaginowane]; Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.5235. – Оп.1. – Спр.1596. – Апр.128, 130.

⁵³ List gen. W.Salskiego do szefa Oddziału II Sztabu Głównego płk. dypl. T.Pelczyńskiego, №379, 22.VI.1935 r. // CAW. – SAU. – Sygn. arch. I.380.2.56 [karty niepaginowane].

⁵⁴ У списку курсантів, що вступили до школи санітарних підхорунжих у 1935–1938 рр., його ім'я не згадується (див.: Englert L., Domaradzki A. Szkoła Podchorążych Sanitarnych 1922–1939. – S.64, 70, 78, 86).

⁵⁵ PK. Сальський Юрій [George Salsky] // Українці в Сполученому Королівстві: Інтернет-енциклопедія [Електронний ресурс]: <http://www.ukrainiansintheuk.info/ukr/02/salskyi-u.htm>

унітарний курс, а за чотири місяці направлено до школи підхорунжих авіації⁵⁶. Одночасно з ним до цього ж навчального закладу зі школи підхорунжих піхоти перевели й М.Опаренка⁵⁷. У березні 1939 р. після завершення теоретичного навчання обох українських курсантів відкомандирували до бойових підрозділів польських військово-повітряних сил на практичне стажування: Ю.Сальського – як пілота до 131-ї винищувальної, а М.Опаренка – як льотчика-спостерігача до 216-ї бомбардувальної ескадрильї⁵⁸. У зв'язку з нападом гітлерівської Німеччини 1 вересня 1939 р. вони достроково одержали перше офіцерське звання підпоручика та уклали контракт із військовим міністерством Польщі (зазвичай ця процедура відбувалась у середині жовтня)⁵⁹.

Певний успіх у справі відновлення прийому українських юнаків до польських військових навчальних закладів надихнув генерала В.Сальського до пошуку нових кандидатів на наступний, 1937-й, рік. Із цією метою він звернув увагу на осередки унерівської еміграції не тільки в Польщі, але й в інших європейських країнах. Так, в останніх днях грудня 1936 р. він відправив своєму повноважному представникові у Чехословаччині підполковникові В.Проході відповідну пропозицію. У своєму листі військовий міністр УНР писав:

«Для нашої молоді, що набула середню освіту вже на еміграції, є можливість скінчити школи підхорунжих, після чого зостати за-контракованими на умовах, що мали місце до цього часу. Кандидатувати до вищезгаданих шкіл можуть лише національно свідомі українці, посідаючи високі якості моральні, пильні, здібні до науки і працездатні; мусять мати свідоцтво про закінчення середньої школи; кожний кандидат мусить бути взірцем громадянина-патріота».

Для того, аби потенційні абітурієнти не гаяли часу, В.Сальський рекомендував їм узятися за вивчення польської мови, пропонуючи вже хоч зараз приїхати до Польщі. «Щодо матеріального забезпечення, то кожний кандидат, що на місці студіював би мову, одержував би 75 злотих місячної допомоги на прожиття. Безумовно, допомога ця не є велика, але десь на провінції або у знайомих на ці гроші скромно можна було б вижити». Наприкінці військовий міністр просив підполковника В.Проходу зайнятися пошуком кандидатів на навчання, які відповідали б указаним критеріям, та негайно надіслати їх список разом з атестаціями на кожного претендента⁶⁰. Однак, судячи з документів, охочих так і не знайшлося. Серед тих, кого в 1937–1939 рр. генерал В.Сальський рекомендував полякам зарахувати на навчання, були лише особи, котрі мешкали на території Польщі.

⁵⁶ ЦДАВО України. – Ф.5235. – Оп.1. – Спр.1598. – Арк.13.

⁵⁷ List gen. W.Salskiego do szefa Oddziału II Sztabu Głównego płk. dypl. T.Pelczyńskiego, №485, 6.XI.1936 r. // CAW. – SAU. – Sygn. arch. I.380.2.56 [karty niepaginowane]; ЦДАВО України. – Ф.5235. – Оп.1. – Спр.1596. – Арк.128, 130.

⁵⁸ Pawlak J. Polskie eskadry w Wojnie obronnej 1939. – Warszawa, 1991. – S.86, 189.

⁵⁹ Докл. про М.Опаренка та Ю.Сальського див.: Руккас А. Плани еміграційного уряду УНР щодо відродження української військової авіації (1928–1939 рр.) // Військово-історичний альманах. – 2006. – №1 (12). – С.51–59.

⁶⁰ Лист генерала В.Сальського до підполковника В.Проходи. Цілком таємно. Після прочитання знищити, №574, 30.XII.1936 р. // CAW. – SAU. – Sygn. arch. I.380.2.27. – К.184.

У 1937 р. система польської військової освіти зазнала деяких змін. Так, було скасовано обов'язковий унітарний курс при школі підхорунжих піхоти. Відтепер до навчальних закладів різних родів військ приймали людей після успішного завершення однорічної підготовки за програмою підхорунжих-резервістів⁶¹. На той час вона здійснювалася: для піхоти – на відповідних курсах при кожній із 30 наявних піхотних дивізій, а для інших родів військ – у спеціальних школах (2 артилерійських, кавалерійській, саперній, авіаційній, зв'язківців та в рамках окремого класу у школі підхорунжих бронетанкових військ).

Відповідно до нової схеми в липні – жовтні 1937 р. генерал В.Сальський намагався влаштувати на дивізійні курси підхорунжих-резервістів 4 кандидатів: В.Богданова (1914 р.н.), М.Богуславського (1916 р.н.), В.Кравчука (1914 р.н.), Ю.Філіпова (1917 р.н.)⁶². Однак, попри найкращі атестації, жодного з них так тоді й не зарахували. У 1938 р. військовий міністр УНР повторив свою спробу. Він удруге висунув В.Богданова, В.Кравчука та Ю.Філіпова (М.Богуславський вступив до одного з вищих навчальних закладів у Варшаві⁶³), додавши до них ще 2 нових кандидатів: В.Горка (1919 р.н.) й Л.Уляницького (1912 р.н.). Серед цієї п'ятірки лише у В.Горка та В.Кравчука батьки були старшинами (сотниками) Армії УНР⁶⁴, тож бажання цих юнаків стати офіцерами було цілком прогнозованим і зрозумілим. Водночас решта трое кандидатів мали до українства доволі опосередковане відношення. Так, В.Богданов і Ю.Філіпов не були синами українських політичних емігрантів. Їхні батьки, офіцери російської армії, загинули, а матері, рідні сестри, залишившись удовами, разом із дітьми в 1919 р. втекли від більшовиків до Польщі й десь у 1926–1927 рр. оселилися в Українській станиці в м. Каліш. Тут хлопці ходили до гімназії ім. Т.Шевченка, після завершення якої, не маючи змоги далі продовжувати освіту, були змушені допомагати матерям і заробляли собі на життя: В.Богданов займався малюванням картин на продаж, а Ю.Філіпов працював на місцевій плюшевій фабриці⁶⁵. З огляду на неукраїнське походження кандидатів генерал В.Сальський вирішив зібрати про них якомога більше інформації. Із цією метою він звернувся до своєї довіреної особи, завідувача Української станиці в Каліші полковника І.Литвиненка, який, до того ж, тривалий час працював у розвідці й добре розбирався в людях. Відповідаючи на запит військового міністра УНР щодо В.Богданова та Ю.Філіпова, він писав:

«Національна свідомість назовні ніби й єсть, по-московськи майже ніде не балакають, але управа Товариства вояків (Товариства бувших вояків Армії УНР – А.Р.) чомусь то їх рахує національно несвідомими. Безумовно, трудно залізити в душу кожній людині, аби узнати ступінь його національної свідомості, але з

⁶¹ Szkoła Podchorążych Piechoty: Księga pamiątkowa: Uzupełnienie. – Londyn, 1976. – S.16.

⁶² List gen. W.Salskiego do szefa Oddziału II Sztabu Głównego płk. dypl. T.Pelczyńskiego, №349, 21.VII.1937 r. // CAW. – SAU. – Sygn. arch. I.380.2.236 [karty niepaginowane]; ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.2. – Спр.321. – Арх.2–6.

⁶³ Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce, 1920–1939. – Toruń, 2004. – S.224 (przypis 103).

⁶⁴ Krawczuk Wasyl. Curriculum vitae; Горко Володимир. Curriculum vitae, №139, 22.III.1938 р. // CAW. – SAU. – Sygn. arch. I.380.2.236 [karty niepaginowane].

⁶⁵ Богданов Віталій. Curriculum vitae, 26.I.1937 р., м. Каліш; Філіпов Юрко. Curriculum vitae, 26.I.1937 р., м. Каліш // Ibid.

певністю можу стверджувати (після перевірки), що оці обидва хлопці мають більше патріотизму українського, чим 80% тутешніх станичних старшин... В усякому разі, шкоди для української справи, коли вони попадуть до школи підхорунжих, не буде, а навпаки. Безумовно ці хлопці не підведуть, бо труженики, люблять працю й інтелігентні»⁶⁶.

В.Богданова й Ю.Філіпова генералові В.Сальському запропонував, узявши за них цілковиту відповідальність, контрактний офіцер-українець поручик П.Шпірук, дружина якого доводилася одному з них рідною, а іншому – двоюрідною сестрою⁶⁷. Як цікавий факт, слід також указати на те, що юнаки доводилися непрямыми, через чоловіка своєї тітки, родичами самому Ю.Пілсудському⁶⁸. Можливо, цей аргумент теж мав якесь значення при висуненні їхніх кандидатур. Рекомендуючи начальникові 2-го відділу польського головного штабу цих юнаків, В.Сальський дав їм найкращу характеристику. Так, В.Богданов, за його словами, це – «інтелектуально розвинутий, начитаний, розсудливий, спокійний, рішучий, увічливий, солідний, працьовитий [...], фізично здоровий і витривалий», а Ю.Філіпов – «увічливий, лагідний, дисциплінований, працьовитий, любить навчатися, фізично здоровий і витривалий, любить спорт і військове життя»⁶⁹. Обидва вони, на думку військового міністра УНР, були національно свідомими українцями, лояльними до Польської держави, які в майбутньому можуть стати вправними старшинами у відродженій українській армії.

Ще один претендент на навчання у школі підхорунжих, Л.Уляницький, мешкав разом із матір'ю-полькою у фабричному селищі Альбертин неподалік від м. Слонім у Західній Білорусії. Свого батька, українця за національністю, він ніколи не бачив, знав лише, що той помер 1927 р. в Одесі після невдало зробленої операції. Хлопець був охрещений у католицькому обряді й ходив до гімназії Пінської римсько-католицької дієцезії у Дрогичині. Після її завершення 1935 р. він працював робітником у водному господарстві та секретарем-платником в єзуїтському монастирі. За його власними словами, ще у старших класах гімназії перед ним постало питання національної самосвідомості та самовизначення. «Інстинктивна любов і відданість до всього українського, – зазначав він у листі до генерала В.Сальського, – пробудилася в мені в повній силі – відчув, що є українцем. Почав поза програмою гімназійною, власними силами, учитися української мови»⁷⁰. Велику роль у формуванні українського патріотизму хлопця відіграв сотник Армії УНР І.Гераймович, котрий після звільнення з табору інтернованих працював на паперовій фабриці в Альбертині. Тут, як він сам зізнавався, через різні хвороби та щоденні матеріальні злидні

⁶⁶ Лист полковника І.Литвиненка до генерала В.Сальського, вх. №80, 27.I.1937 р. // Ibid.

⁶⁷ Лист поручика П.Шпірука до генерала В.Сальського, вх. №63, 15.I.1937 р. // Ibid.

⁶⁸ A Family History: Stories of the Filipov, Bohdaniw, and Szpiruk Families in Poland & Germany 1939–1946 as told by the Filipovs in 8/94, and many other family members [Електронний ресурс]: members.home.net/mcorrales6/history.htm

⁶⁹ List gen. W.Salskiego do szefa Oddziału II Sztabu Głównego płk. dypl. T.Pelczyńskiego, №349, 21.VII.1937 r. // CAW. – SAU. – Sygn. arch. I.380.2.236 [karty niepaginowane].

⁷⁰ Уляницький Леонард. Життєпис. 14.IV.1938 р., м. Альбертин, вх. №188/3 // Ibid.

був змушений одружитися з матір'ю Л.Уляницького. Вітчим багато розповідав своєму пасинкові про визвольну боротьбу українців 1917–1921 рр. Власне, під впливом цих розповідей «юнацьке серце рвалося до боротьби за незалежність нашої поневоленої Батьківщини», – писав Л.Уляницький. Усі ці обставини й визначили його палке бажання «вступлення до військової школи і придбання військових знань, щоби в майбутній боротьбі прислужитися Україні»⁷¹. Однак, за браком необхідних коштів та польського громадянства, реалізувати дитячу мрію стати офіцером було неможливо. Тому сотник І.Гераймович, просив військового міністра УНР в екзилі «прилаштувати» свого пасинка до польського війська, бажано до якоїсь школи технічного профілю⁷².

По довідку щодо потенційного кандидата генерал В.Сальський звернувся до голови осередку українських емігрантів у м. Слонім сотника Я.Вовкогона. Той так охарактеризував Л.Уляницького:

«З боку морального і політичного, то можу сказати, що є бездоганний: спокійний, ввічливий і взагалі хлопець не зіпсутий. Що торкається загварантування, що з нього в майбутньому буде 100% наш старшина, то можу сказати наступне: в сучасний мент і взагалі скільки його знаю, відноситься до української справи дуже добре і з великим зацікавленням, що ж торкається майбутнього, то прирік мені, що буде чесно і сумлінно служити нашій ідеї»⁷³.

Одержавши такі позитивні рекомендації, генерал В.Сальський не мав сумнівів щодо Л.Уляницького, тому включив його до списку кандидатів на навчання.

Наприкінці вересня 1938 р. четверо із п'яти осіб, що їх запропонував військовий міністр УНР в екзилі, були прийняті на навчання. Поляки відмовили тільки Ю.Філіпову. Виявилося, що його батько не загинув під час Першої світової війни, а емігрував до Франції. Крім того, достеменно не було відомо, на чиему боці він воював упродовж 1917–1920 рр., подекуди навіть про його службу у червоних⁷⁴. Зрозуміло, що такий кандидат не викликав довіри. Інших чотирьох юнаків розподілили по дивізійних курсах підхорунжих-резервістів, а саме В.Богданов потрапив до 2-ї піхотної дивізії в Кельце, В.Горко й Л.Уляницький – до 7-ї дивізії у Ченстохові, а В.Кравчук – до 10-ї дивізії в Лодзі⁷⁵.

У Ченстохові, у 27-му піхотному полку, якраз проходив службу контрактний офіцер-українець майор (полковник Армії УНР) В.Чабанівський, котрому генерал В.Сальський доручив опікуватися хлопцями та «в міру можливості допомагати їм в науці»⁷⁶. У червні 1939 р., напередодні завершення дивізійного

⁷¹ Уляницький Леонард. Життєпис. 14.IV.1938 р., м. Альбертин, вх. №188/3 // CAW. – SAU. – Sygn. arch. I.380.2.236 [karty niepaginowane].

⁷² Лист сотника І.Гераймовича до генерала В.Сальського, вх. №138/3, 16.III.1938 р. // Ibid.

⁷³ Лист сотника Я.Вовкогона до генерала В.Сальського, вх. №140/3, 24.III.1938 р. // Ibid.

⁷⁴ List gen. W.Salskiego do szefa II Oddziału Sztabu Głównego płk. dypl. T.Pelczyńskiego, №386, 30.VIII.1937 r. // Ibid.

⁷⁵ List gen. W.Salskiego do szefa II Oddziału Sztabu Głównego płk. dypl. T.Pelczyńskiego, №531, 22.XI.1938 r. // Ibid. – Sygn. arch. I.380.2.56 [karty niepaginowane].

⁷⁶ Лист генерала В.Сальського до полковника В.Чабанівського, №506, 6.IX.1938 р. // Ibid. – Sygn. arch. I.380.2.172. – К.5.

курсу підготовки підхорунжих-резервістів, стало відомо, що Л.Уляницького, як і планувалося, таки візьмуть далі, до «кадрової» школи підхорунжих піхоти, а от В.Горкові, через стан здоров'я, дорогу до школи підхорунжих саперів, куди його попередньо намічалася відправити, було остаточно закрито⁷⁷. Як вирішувалося аналогічне питання з двома іншими юнаками, В.Богдановим і В.Кравчуком, невідомо.

Наприкінці травня 1939 р. до генерала В.Сальського звернувся сотник М.Деркач, який клопотався із приводу вступу до школи підхорунжих зв'язку свого пасинка – Ю.Борецького (1918 р.н.), сина загиблого в боротьбі з більшовиками ватажка одного з повстанських загонів. Хлопець навчався в кадетському корпусі, але через матеріальну скруту був змушений в останньому класі перейти до державної гімназії в м. Катовіце, де мешкала його родина⁷⁸. Однак, виявилося, що Ю.Борецький одержав польське громадянство. Через це військовий міністр категорично відмовився братися за цю справу, пообіцявши М.Деркачеві лише таке: «якщо Борецький після побору буде прийнятий до однієї з підхорунжовок резерви, я зможу просити, щоб його по закінченні школи резерви скерували до заводової (професійної – А.Р.) школи підхорунжих»⁷⁹.

У 1939 р. військовий міністр УНР в екзилі також намагався клопотати за Ю.Філіпова, якому вже двічі було відмовлено в попередні роки. Проте жодної однозначної відповіді від поляків він так і не одержав. Безумовно, негативний вплив тут справив факт приховування кандидатом (свідомого чи не-свідомого) відомостей про свого батька, котрий, імовірно, воював на боці червоних. Доводи генерала В.Сальського про те, що син за батька не відповідає, виявилися непереконаливими. Поляки вимагали додаткових доказів політичної лояльності Ю.Філіпова. Наприкінці червня він вислав офіційне «свідчення про моральність»⁸⁰.

Однак у гарячу літню пору 1939 р., в умовах швидкого наближення війни з гітлерівською Німеччиною, справа підготовки декількох українських юнаків у військових навчальних закладах втратила для поляків актуальність. Малоімовірно, аби Ю.Борецький і Ю.Філіпов змогли потрапити на дивізійний курс підхорунжих-резервістів, а В.Богданов, В.Горко, В.Кравчук та Л.Уляницький продовжити заняття в одній зі шкіл підхорунжих. Подальша доля більшості з указаних тут людей губиться у вирі Другої світової. Відомо лише, що В.Богданов і Ю.Філіпов після війни перебралися до Сполучених Штатів, де зайнялися зовсім іншими справами. Перший став дантистом, а другий – керівником церковного хору української православної парафії св. Андрія у штаті Меріленд⁸¹.

⁷⁷ Лист генерала В.Сальського до полковника В.Чабанівського, №250/1, 6.VI.1939 р. // Ibid. – К.1.

⁷⁸ Лист сотника М.Деркача до генерала В.Сальського, вх. №245/3, 25.V.1939 р. // Ibid. – Sygn. arch. I.380.2.236 [karty niepaginowane].

⁷⁹ Лист генерала В.Сальського до сотника М.Деркача, №237, 2.VI.1939 р. // Ibid.

⁸⁰ Лист генерала В.Сальського до Ю.Філіпова, №192/3, 2.V.1939 р.; №257/3, 7.VI.1939 р.; Лист Ю.Філіпова до генерала В.Сальського, 30.VI.1939 р. // Ibid.

⁸¹ A Family History: Stories of the Filipov, Bohdaniw, and Szpiruk Families in Poland & Germany 1939–1946 as told by the Filipovs in 8/94, and many other family members [Електронний ресурс]: members.home.net/mcorrales6/history.htm

Таким чином, упродовж 1926–1939 рр. військово-політичне керівництво УНР намагалось улаштувати до польських середніх військових навчальних закладів (офіцерських шкіл, шкіл підхорунжих) загалом 42 кандидатів, з яких було прийнято лише 22, а повний курс успішно завершили та стали контр-актними офіцерами Війська польського тільки 12 осіб. Детальну інформацію представлено в таблиці:

Рік вступу до школи	Кількість (осіб)			Середній вік кандидатів (років)
	пропонувалося до вступу	було прийнято	завершили навчання	
1926	9	5	4	27
1927	4	2	2	26,5
1928	12	5	2	27,5
1929	5	1	0	27,5
1931	3	3	2	20,5
1932	1	1	0	?
1935	2	1	1	20
1936	1	1	1	21
1937	4	0	0	21,5
1938	5	4	0	23
1939	1	0	0	21,5
Усього	47 ¹	23	12	

Примітка: 1 – Оскільки деякі кандидатури висувалися впродовж декількох років, фактична пропозиція за період становить 43 особи.

Відбором кандидатів до польських шкіл підхорунжих займалися безпосередньо перші особи унерівської еміграції, а саме президент А.Лівицький та військовий міністр В.Сальський. Свої пропозиції вони завжди відправляли до начальника розвідувального 2-го відділу польського генерального (головного) штабу, котрий після перевірки пересилав їх, додавши власні міркування, до департаменту піхоти міністерства військових справ II Речіпосполитої, а той уже зв'язувався з підлеглою йому школою підхорунжих. Аналогічним порядком вирішувалися й інші справи кадрового характеру, як-от переведення, відрахування курсантів тощо. Жодних прямих контактів між лідерами УНР в екзилі та навчальним закладом не допускалося. Усе відбувалося лише за посередництва «двуйки».

Доводиться визнати, що результативність зусиль лідерів унерівської еміграції в підготовці майбутніх офіцерських кадрів була вкрай низькою. Як свідчить подана таблиця, з усіх запропонованих осіб на навчання потрапляв приблизно кожен другий, а успішно завершував його – лише кожен четвертий. Основна причина полягає в тому, що з огляду на таємний характер справи відправляти до шкіл могли лише перевірених осіб, коло яких було вкрай обмеженим. Спочатку це були учасники національно-визвольної боротьби, вояки

Армії УНР (не тільки козаки, але й старшини – до сотника включно), котрі через об'єктивні обставини не мали ґрунтовної освіти. Свій атестат зрілості вони здобули самотужки вже в еміграції, навчаючись у гімназії ім. Т.Шевченка при Українській станиці в м. Каліш, де рівень викладання був значно нижчим від польських державних чи приватних закладів освіти. Доволі поважний як на той час вік (під 30 років), хвороби та поранення, складне матеріальне становище й погані побутові умови таборового життя не сприяли гарній підготовці. Тому не дивно, що, попри гаряче бажання вчитися на офіцера, мало хто з українських емігрантів зміг потрапити до військової школи, а ще менше – успішно її завершити.

Тож на початку 1930-х рр. генерал В.Сальський змінив механізм пошуку та відбору потенційних кандидатів. До цього його, очевидно, спонукали ще й «дружні поради» від польських кураторів, котрі були незадоволені загальним фізичним та інтелектуальним рівнем українських курсантів. Тепер військовий міністр УНР в екзилі рекомендував полякам здебільшого представників нового покоління української еміграції, дітей або родичів учасників національно-визвольної боротьби. Вони були значно молодшими за своїх попередників (трохи більше 20 років), перебували у кращій фізичній формі, а головне – мали середню освіту, здобуту в польських навчальних закладах. Важливе значення надавалося рекомендації авторитетної особи, яку міністр персонально знав і якій довіряв.

Початок Другої світової війни перекреслив усі плани керівників УНР в екзилі. Українські курсанти, що навчались у школах підхорунжих, були змушені назавжди перервати науку. Колишні ж випускники цих закладів, котрі стали контрактними офіцерами польської армії, брали участь у короткій вересневій кампанії 1939 р., а після розгрому Польщі пішли різними шляхами, відповідно до своїх політичних та ідеологічних переконань. Одні продовжили службу в лавах Війська польського на Заході, інші почали співпрацювати з німецькою окупаційною адміністрацією, хтось приєднався до Організації українських націоналістів, а дехто покинув військову службу та зайнявся суто цивільними справами, намагаючись залишатися осторонь бурхливих подій.

While in exile, during the interwar period the leaders of the Ukrainian People's Republic (UPR), with the support of the Polish authorities, launched an intensive activity aimed at the armed liberation of Ukraine. Within such context the training of officers for the future Army of UPR had a key importance. With this purpose the Ukrainian young men from the UPR exile political circles were sent to the Polish Officers Schools. Based on previously unknown documents of Polish intelligence service and War Ministry of UPR exile government, which are now stored in the Central Military Archive of the Republic of Poland, the article reveals the features of search and selection of candidates, mechanism of their admission to the Polish officers Schools. Also the exact number and the names of Ukrainian cadets are given.

Keywords: Army of Ukrainian People's Republic, government of Ukrainian People's Republic in exile, officers' school, Polish Army.

